

НИКОҲДАН АЖРАЛИШ ТЎҒРИСИДАГИ НИЗОЛАРНИ КЎРИШДА МЕДИАЦИЯНИ ҚЎЛЛАШ

Тожиева Муборакхон Анвар қизи

Ўзбекистон Республикаси Судьялар Олий кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий
мактаби мустақил изланувчиси

АННОТАЦИЯ

Муаллиф ажралиш асослари ва тартибини белгиловчи хорижий қонунларни ўрганади. Никоҳни бузиш бўйича маъмурий ва суд тартиб-қоидаларининг нисбатига эътибор қаратилган, судгача бўлган мажбурий тартиб (маъмурий тартиб) таъкидланган. Медиациянинг (унинг элементлари) оилавий-ҳуқуқий низоларни судгача ҳал қилиш шакллари билан боғлиқлиги кўриб чиқилади.

***Калит сўзлар:** оила ҳуқуқларини суд орқали ҳимоя қилиш; оилавий-ҳуқуқий низоларни судгача ҳал қилиш тартиби; воситачилик, ажралиш.*

ABSTRACT

The author studies the foreign laws that determine the grounds and procedure for divorce. Emphasis is placed on the ratio of administrative and judicial procedures for dissolution of marriage, emphasizing the mandatory pre-trial procedure (administrative procedure). Mediation (its elements) is considered in connection with the forms of pre-trial settlement of family disputes.

***Keywords:** protection of family rights through the courts; the procedure for pre-trial settlement of family disputes; mediation, divorce.*

КИРИШ

Оила ва никоҳни мустаҳкамлаш ҳар қандай давлатнинг устувор сиёсати ҳисобланади. Оилавий ҳуқуқий низолар юзага келганда, тегишли низоларни ҳал қилишни тартибга солувчи ҳуқуқий нормалар нафақат субъектлар ўртасидаги келишмовчиликларни бартараф этишга, балки томонларнинг манфаатлари мувозанатини таъминлашга ва оилавий ҳуқуқий муносабатларни уйғунлаштиришга қаратилган бўлиши керак. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 63-моддасида оила жамиятнинг асосий бўғини эканлиги ҳамда жамият ва давлат муҳофазасида бўлиш ҳуқуқига эгаллиги баён қилинган.

Модданинг иккинчи қисмида эса никоҳ томонларнинг ихтиёрий розилиги ва тенг ҳуқуқлилигига асосланиши кўрсатиб ўтилган [7].

Аксарият давлатлар қонунчилиги анъаналарига мувофиқ, оилавий ҳуқуқий низоларни ҳал қилиш ва фуқароларнинг оилавий ҳуқуқларини ҳимоя қилиш одил судлов ёрдамида амалга оширилади.

Аммо Носирова И. ҳуқуқни ҳимоя қилишнинг суд шаклига муносабат қилиш ҳар доим ҳам талаб қилинмайди ва ҳар доим ҳам ушбу муносабатлар иштирокчилари низони ўзлари ҳал қилиш ёки бошқа қонуний процедуралардан фойдаланиш имкониятига эга бўлган соҳада юзага келадиган низоларда тавсия этилмайди [1].

Бизнингча, шахсий оилавий ҳуқуқий низоларнинг ҳал этилиши бу позициянинг яққол тасдиғидир. Кўпинча, низонинг мавжудлиги фақат расмий равишда тан олинади, оилавий ҳуқуқий муносабатлар субъектлари эса процессуал талабларни бажаришга мажбур бўладилар.

Ўзбекистон ва хорижий қонун ҳужжатлари оилавий-ҳуқуқий низоларни ҳал қилишнинг турли шакллари ва усулларини назарда тутди. Шу билан бирга, турли хил мазмун ва характердаги кўрсатмалар белгиланади: императив ва диспозитив, батафсил ва умумий, суд ёки судгача бўлган тартибни тартибга солувчи ва бошқалар. Оилавий ҳуқуқий низоларни ҳал қилиш шакллари ва усулларини қўллаш, хусусиятларини аниқлаштириш ва никоҳдан ажралиш тўғрисидаги низоларни кўришда медиацияни қўллаш нормалари таҳлил қилинади.

Хусусан, медиациянинг суддан ташқари бошқа тартиб-қоидалар, жумладан, оилавий-ҳуқуқий низоларни судгача ҳал қилиш тартиблари ўртасидаги муносабатларни аниқлаш, шунингдек, судда медиация элементларидан фойдаланиш имкониятларини аниқлаш зарур кўринади.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Оила ҳуқуқидаги низолар субъект таркиби ва ушбу низолар келиб чиқиши мумкин бўлган масалалар бўйича жуда хилма-хил бўлганлиги сабабли, биз фақат энг кенг тарқалган низоларни - ажралиш билан боғлиқ бўлган низоларни ҳал қилишнинг шакллари ва усулларини кўриб чиқамиз. Таҳлилларга кўра, оилавий низолар ичида энг кўп учраётгани ва энг кўп медиатив процедура қўлланилаётгани ҳам айнан никоҳдан ажратиш тўғрисидаги ишлар ҳисобланади [2].

Масалан, Грецияда никоҳни бузиш билан боғлиқ низоларни ҳал қилишнинг суд тартиби мавжуд. Шу билан бирга, ажралиш жараёнининг

давомийлиги ва кейинги таъминот мажбуриятлари эр-хотинларнинг хоҳиш-иродасига, ажралиш муддатига ва ажралиш сабабларига боғлиқ [4].

Дўстона ажралиш Грецияда ажралишнинг энг соддалаштирилган шакли бўлиб, унда эр-хотинлар битта адвокат хизматидан фойдаланишлари мумкин. Вақт оралиғига кўра, бу турдаги ажралиш 1 йил давом этади, чунки даъво бир неча босқичлардан ўтади. Ишнинг биринчи муҳокамасида, бир ой ичида, тарафлар никоҳни бекор қилиш ниятини билдирадилар ва суд кунида шахсий иштирок этиш шарт эмас, чунки уларнинг манфаатларини адвокат томонидан нотариус томонидан берилган ишончномалар асосида ҳимоя қилиш мумкин. Иккинчи жараён биринчидан 6 ой ўтгач бўлиши керак. Суд қарори қабул қилингандан сўнг, томонларнинг шикоятдан ёзма равишда воз кечиш ҳам талаб қилинади.

Черковда рўйхатга олинган никоҳ ҳам черков органлари томонидан бекор қилиниши керак. Черков томонидан ажрашгандан сўнг, никоҳнинг бекор қилинганлиги тўғрисидаги маълумот никоҳ рўйхатдан ўтган муниципалитетда қайд этилади, сўнгра рўйхатга олиш жойида рўйхатга киритилади.

Францияда никоҳни тугатиш билан боғлиқ низоларни суд орқали кўриб чиқиш мумкин. Биринчи ҳолда, ҳар иккала турмуш ўртоқ ҳам ажрашиш учун биргаликда ариза беради. Шу билан бирга, никоҳнинг бузилганлигини тасдиқлаш учун ҳеч қандай далил талаб қилинмайди, бу ҳолда никоҳни бекор қилиш учун эр-хотиннинг ўзаро розилиги никоҳни бекор қилиш учун асос бўлади. Суднинг вазифаси фақат бундай розилик ҳеч қандай мажбурлаш ёки мажбурий ҳолатлар туфайли эмас, балки ихтиёрий бўлганлигига ишонч ҳосил қилишдир. Ушбу турдаги ажралиш, қонунга кўра, никоҳ тузилган кундан бошлаб олти ой ўтгачгина мумкин. Суд ажрашиш тўғрисида дарҳол қарор чиқармайди, лекин олдиндан уч ойлик мулоҳаза юритиш муддатини белгилайди, бу вақт давомида эр-хотинларга ажрашиш тўғрисидаги қарорни қайтариб олиш ва оилавий муносабатларни тиклашга ҳаракат қилиш имконияти берилади. Агар турмуш ўртоқлар суд томонидан белгиланган муддат тугаганидан кейин олти ой ичида ажрашиш истагини тасдиқловчи ариза бермасалар, никоҳни бекор қилиш тўғрисидаги биринчи ариза ҳақиқий эмас деб топилади.

Эр-хотиннинг ихтиёрий ўзаро розилиги билан ажрашиш фақат эр-хотиннинг аризасини рўйхатдан ўтказувчи судья томонидан расмийлаштирилади.

Швецияда эса ажралиш тўғрисидаги низоларни ҳал қилишнинг суд тартиби қўлланилади, судья эса ажралиш жараёнига аралаштириш ҳуқуқидан

махрум. У никоҳни бузиш оқибатлари тўғрисидаги қарор билан чекланиб, оиланинг бузилиши тўғрисида ҳеч қандай далил талаб қилмасдан, турмуш ўртоқлардан ажратиши шарт.

Аммо Қўшма Штатларда оилавий низоларни суд усуллари билан бир қаторда, турли хил муқобил процедуралар мавжуд ва қўлланилади. Улар одил судловнинг ўрнини босмайди ва манфаатдор шахсларни суд орқали ҳимояланиш конституциявий ҳуқуқидан маҳрум қилмайди. Аксинча, улар оилавий низоларни ҳал қилишнинг давлат ва нодавлат шакллари танилаш имкониятини беради, бу эса томонларга муроасага эришиш учун қайси тартиб энг мос келишини ўзлари ҳал қилишларига имкон беради.

АҚШда медиация низоларни конструктив ҳал қилиш усули сифатида 1960-йиллардан бери қўлланила бошлаган.

Қўшма Штатларда ажралиш судда ҳам, суддан ташқарида ҳам содир бўлади. Суддан ташқари тартиб-қоида барча мулкӣ масалаларни тартибга солувчи, томонларнинг болаларга нисбатан ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгиловчи никоҳ шартномаси мавжуд бўлганда қўлланилади. Никоҳдан олдинги шартнома асосида никоҳ низо бўлмаган тақдирда исталган давлатда бекор қилиниши мумкин.

Никоҳ шартномаси бўлмаган тақдирда, никоҳни бекор қилишнинг суддан ташқари тартиби фақат эр-хотиннинг алоҳида ва умумий мулкни ажратадиган давлатларнинг қонунларида назарда тутилган. Агар турмуш ўртоқларнинг бирига нисбатан мулкӣ даъволари бўлмаса ва умумий фарзандлар бўлмаса, тарафлар ажралиш тўғрисида судга мурожаат қилмаслик ҳуқуқига эга. Ушбу шартлар бўйича ажралиш никоҳ тўғрисидаги ҳужжатни берувчи ва рўйхатдан ўтказувчи давлат органи ёки мансабдор шахси томонидан расмийлаштирилади.

Буюк Британиядаги Ҳуқуқ Жамиятининг Оилавий медиация кенгаши эксперти Л. Паркинсон таъкидлаганидек, яқинлар ўртасидаги келишмовчиликларнинг асосий сабаби қонуний талаблар ёки имтиёзлар излашда эмас, балки низочиларга тегишли бўлган ҳис-туйғулардадир ва шунинг учун бу низоларни судьялар эмас, балки медиаторлар ҳал қилишса иш анча осонлашади, чунки никоҳ муносабатлари бузилганда, оилавий муносабатларнинг бошқа элементлари ҳам бузилиш хавфи остида қолади [3].

Никоҳ-оила соҳасида юзага келадиган низоларни ҳал этишда медиация тартибини қўллаш самарадорлигини жаҳон амалиёти кўрсатмоқда. Мисол учун, Буюк Британия Европада биринчилардан бўлиб, судлардан мустақил равишда оилавий медиация хизматларини ривожлантирди ва бу суд муҳокамаси

бошланишидан олдин ҳам медиацияни осонлаштирди [3]. Судгача медиациянинг инглиз тизими дастлабки босқичда келишувга эришишни осонлаштиради ва кўпинча низоларни судга бормасдан тезда ҳал қилиш имконини беради.

Шу билан бирга, Буюк Британияда никоҳни бузиш судда ажралиш тўғрисида қарор чиқариш йўли билан, одатда, ажралиш тўғрисидаги буйруқ чиқарилгунга қадар амалга оширилади. Суд, шунингдек, ажралишни тақиқлаш тўғрисида қарор чиқариши мумкин: агар никоҳни бузиш даъвогарнинг турмуш ўртоғи ёки умумий болалари учун молиявий қийинчиликларга олиб келиши мумкин бўлса; агар барча ҳолатларни, болаларнинг манфаатларини ва томонларнинг хатти-ҳаракатларини ҳисобга олган ҳолда, никоҳни бузиш адолатсиз бўлади.

Буюк Британияда ажралиш учун қуйидаги асослар тақдим этилади: зино; даъвогарнинг турмуш ўртоғини узрсиз сабабларсиз камида уч йил муддатга тарк этиш; шафқатсиз муомала; даъвогарнинг турмуш ўртоғи судга мурожаат қилгунга қадар камида беш йил давомида даволаниш шарти билан турмуш ўртоғининг даволаб бўлмайдиган руҳий касаллиги.

Германияда ҳал қилишда медиатор иштирокини талаб қиладиган низоларнинг катта қисмини никоҳ ва оилавий низолар ташкил этади, улар орасида никоҳ шартномаси, ажралиш тўғрисидаги битим, эр-хотиннинг биргаликдаги жавобгарлиги, никоҳдан ташқари биргаликда яшашда мулкни тақсимлаш ва бошқалар билан боғлиқ низолар мавжуд.

Австрияда медиациянинг тарқалиши ажралиш пайтида одамларга ёрдам бериш воситаси сифатида воситачиликни жорий этиш имкониятларини муҳокама қилишдан бошланди. Салзбург ва Флоридсдорфда бир нечта пилот лойиҳалар ташкил этилди, уларнинг натижалари Со-медиация жамиятини яратиш орқали институционализация қилинди. Австрияда ажралишдаги низоларни тартибга солиш муаммоларининг ҳуқуқий ислоҳотида (кириш бошланиши - 2000 йил) ажралиш билан боғлиқ бўлиши мумкин бўлган низоларни медиаторлик қилишни таъминлайдиган суд процессуал чоралари ишлаб чиқилган. Шунингдек, ажралиш тўғрисидаги расмий процессда иштирок этмайдиган, аммо ажралиш оқибатлари бўлиши мумкин бўлган барча томонлар учун маслаҳатлашиш имкониятини назарда тутди. Ислохот ҳужжатларида медиаторларнинг процессуал ҳуқуқ ва мажбуриятлари ҳам тартибга солинган. Масалан, медиаторлар жим туришлари ва уларга маълум

бўлган маълумотларни ошкор қилмасликлари керак эди, ажралиш шартлари бўйича музокаралар давомида эришилган келишув бундан мустасно.

Австрияда оилавий медиациянинг ўзига хос хусусияти шундаки, бу тартиб икки медиатор (ко-медиация) томонидан амалга оширилади, улардан бири психо-ижтимоий соҳада оила ҳуқуқи соҳасидаги баъзи ихтисосликларга эга бўлган касбда ўқитилган ва оилавий низолар соҳасида тажрибага эга, иккинчиси эса адвокатдир [4].

Шундай қилиб, хорижий давлатлар қонунчилиги таҳлилидан маълум бўлишича, никоҳни бекор қилишда низоларни ҳал этишнинг ҳам суд, ҳам муқобил шакллари қўлланилади, медиация тартиб-таомиллари эса мустакил усуллар сифатида қўлланилади, суд жараёнларига медиация элементлари киритилади.

Медиация АҚШ ва Англияда ҳам, континентал Европа мамлакатларида ҳам кенг тарқалган. Шундай қилиб, Франциянинг амалдаги Фуқаролик процессуал кодекси суд томонидан тайинланган медиация тартибини батафсил тартибга солади. Нидерландияда ярашув тартиб-қоидалари анъанавий тарзда машҳур ва кенг тарқалган. Бу мамлакатнинг қонунчилиги ва амалиёти ҳар хил турдаги низоларни ихтиёрий равишда норасмий ҳал этишга қаратилганлиги, давлат ва хусусий қарама-қаршиликларни ҳал қилишда мурося ва консенсусдан кенг фойдаланиш, “юмшоқ ҳуқуқ” тушунчасини ишлаб чиқиш ва ҳаётга татбиқ этиш ва турли норасмий процедуралар ижтимоий низоларга сезгирлик, муаммоларни рақобатдош бўлмаган шаклда ҳал қилиш билан тавсифланади. Медиация Германияда ҳам, Скандинавия мамлакатларида ҳам муҳим рол ўйнайди. Европада нисбатан қисқа вақт ичида медиация мустакил профессионал амалиётга айланди. Йигирма йилдан камроқ вақт ичида медиаторлар ҳаракати махсус медиация хизматларини яратишда давлат ва жамият томонидан қўллаб-қувватланишига эришди. БМТ Низомининг 33-моддасида низоларни ҳал қилиш воситаси сифатида медиация (музокарачи) касби тан олинган. Бугунги кунга келиб медиация Янги Зеландия, Канада, Австралия, Буюк Британия, Франция, Испания, Италия, Белгия каби мамлакатларда кенг тарқалган [4].

Ўзбекистонда, ҳозирда, республикамизнинг ва чет эл фуқаролари ўртасида никоҳлар сони ортиб бормоқда. Бундай никоҳлар бузилганда, никоҳни бузиш механизмини бирлаштириш орқали олдини олиш мумкин бўлган низолар пайдо бўлади. Суд жараёнига медиация тартиби элементларини жорий этиш жаҳон

амалиётига мувофиқ ҳам хорижий, ҳам Ўзбекистон фуқароларининг ҳуқуқларини амалга ошириш имконини беради.

Қиёсий ҳуқуқий тадқиқотлар нафақат хорижий давлат ҳуқуқининг ривожланишидаги ижобий тенденцияларни аниқлашга, балки уларни Ўзбекистон ҳуқуқ тизимига мослаштиришга ҳам имкон беради. Шундай қилиб, Носирова И. таъкидлаганидек, қиёсий ҳуқуқий тадқиқотлар билим доирасини кенгайтириш вазифаси билан чекланиб қолмайди, у ҳам Ўзбекистон миллий ҳуқуқий таълимотини, ҳам ички қонунчиликни ривожлантиришга ёрдам беради [1].

Бир қатор хорижий давлатларнинг қонунчилигини таҳлил қилиб, хулоса қилишимиз мумкинки, никоҳни бекор қилишдан келиб чиқадиган оилавий ҳуқуқий низоларни ҳал қилиш учун суд тартиб-қоидалари қўлланилади, шу билан бирга оилавий низоларни ҳал қилишнинг муқобил усуллари қўлланилади, улар орасида медиация ҳам бор. Оилавий-ҳуқуқий низоларни ҳал қилишда мамлакатимизда судгача бўлган мажбурий воситачилик бўйича Европа давлатлари ва АҚШ тажрибасидан ҳам фойдаланиш мумкин.

Хорижий тажрибани ҳисобга олган ҳолда шуни таъкидлаш керакки, медиация низоларни ҳал этишда самарали восита ҳисобланади. Бунинг сабаби шундаки, низо субъектлари, бу ҳолда никоҳни бузаётган эр-хотинлар жараённинг боришини ўзлари назорат қилишлари ва унинг якуний натижасига таъсир қилишлари мумкин.

Бироқ, аксарият мамлакатлар никоҳни бузиш тўғрисида суд қарори бекор қилиш заруратидан келиб чиқади. Шу билан бирга, медиация элементлари суд муҳокамаси давомида қўлланилади ёки медиация судгача бўлган мажбурий тартибдир. Бу томонларга низони манфаатлар мувозанати асосида ҳал қилиш, судга эса эришилган келишувларни тасдиқлаш имконини беради.

Оилани мустаҳкамлаш, уни асраб-авайлаш, оилавий низоларни бартараф этиш заруриятидан келиб чиқиб, ажрашиш тўғрисидаги низоларни суд тартибида кўриб чиқишда медиация элементларидан мажбурий фойдаланишни назарда тутиш мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Шундай қилиб, ҳозирги вақтда Ўзбекистон Республикаси Оила кодексининг 7 ва 8 бобларига асосан, эр-хотинлардан бирининг никоҳни бекор қилишга розилиги бўлмаган тақдирда, суд эр-хотинни яраштириш чораларини кўришга ҳақли ва иш юритишни кейинга қолдиришга ҳақли. Бироқ, уч ойдан кейин ҳам иш кўриб чиқилади ва никоҳ бекор қилинади, яъни бу ишда суднинг

роли, аслида, ФХДЁ функцияларига, яъни собиқ турмуш ўртоқлардан фуқаролик ҳолатини аниқлашга тўғри келади.

ХУЛОСА

Шундай қилиб медиаторни вазибалари ва умумий қоидалари Ўзбекистон республикасининг “медиация тўғрисида”ги қонунида белгилаб қўйилган. Замонавий жамията *медиаторнинг ўрни каттадир*. Медиациянинг моҳияти музокараларда ўз аксини топади. Уларнинг муваффақият билан тугаши учун нафақат тарафларнинг келишмовчиликни енгишга интилиши ва иродаси, балки медиаторнинг қобилияти ва тажрибаси ҳам муҳимдир. Жамиятнинг медиацияга бўлган талаби шунга олиб келдики, натижада дунёда 30 йил олдин секин-аста янги касб – медиатор касби шакллана бошлади. Медиаторлар фаолияти вужудга келган муаммолар, келишмовчилик ва низоларни ҳал қилишга ёрдам беришга қаратилган. Медиатор далилларни ўрганмайди ва тарафларнинг талаблари қонунийлигига баҳо бермайди, унинг асосий вазибаси – тарафлар орасида ўзаро тушунишни таъминлаш, ҳамма иштирокчилар учун мақбул бўлган шароитларда муаммони ҳал қилиш имкониятини амалга оширишни аниқлаш ва ёрдам бериш ҳисобланади. Медиатор вазият ва унинг орқасида турган тарафларнинг ҳиссиёт, манфаат, хоҳиш ва талаблари олдин айтилиши, кейин эшитилиши, ва ниҳоят, ҳамма иштирокчиларга тушунарли бўлиши учун мумкин бўлган ҳамма нарсани қилади. Фақат шундан кейингина медиаторнинг фаол иштироки билан далиллар қайта кўриб чиқилади ва биргаликдаги қарор яъни, барча тараф учун мақбул бўлган низонинг ечими ишлаб чиқилади. Бу жараён нафақат низо ва унинг натижасида келиб чиқадиган салбий ҳиссиётларни енгишга имкон беради, балки келажакда ишонч асосида янги келишувларга эришишга ҳам ёрдам беради. Ўйлаймизки, жаҳоннинг илғор тажрибасини инобатга олган мазкур институт мамлакатимизда кенг куртак ёйди.

REFERENCES

1. Носирова И. АҚШда фуқаролик низоларини муқобил ҳал қилиш. Воронеж: Вестник, 2020.
2. Эсанова З. Роль отдельных процессуальных институтов в судопроизводстве: на примере гражданских дел // Review of law sciences. – 2018. – №. 2. – С.24-28.
3. Паркинсон, Л. 25 лет спустя. Семейная медиация в Англии и Уэльсе / Л. Паркинсон // Медиация и право. Посредничество и примирение. 2018. № 3 (9). С. 16.

-
4. Besemer, Ch. (1997). Mediation — Vermittlung in Konflikten, Stiftung Gewaltfreies Leben, Werkstatt für Gewaltfreie Aktion [Медиация — посредничество в конфликте, утверждение свободной от насилия жизни, мастерская создания акций, освобождающих от насилия], Baden. 4. Auflage.
 5. <https://lex.uz/docs/3805227> [“Медиация тўғрисида” Ўзбекистон Республикасининг Қонуни, 03.07.2018 йилдаги ЎРҚ-482-сон]
 6. <https://lex.uz/docs/104720> [Ўзбекистон республикасининг оила кодекси]
 7. Tojjeva M. A. “Family Mediation: A new forbm of resolving family disputes” The American Journal of Political science law and Criminology (issn-2693-0803) for volume 03 Issue 06 June, 2021.